

TURİZM UYDU HESAPLARI

Öğr. Gör. Dr. Gökalp N. SELÇUK*

Arş. Gör. Dr. Selim BAŞAR**

Özet:

Ulusal hesaplar, genel olarak makro ekonomik hesapları göstermektedir. Ancak, ekonomide yer alan alt sektörlerle ilgili olarak detaylı bilgiler vermemektedir. Bu bağlamda, ulusal hesapların tüm ekonomik verilerin derlenip sunulabildiği bir hesaplama çatısı olduğu görülmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak, ulusal hesaplarda turizm sektörü ile ilgili olarak ta ayrıntılı bilgiler yer almamaktadır. Turizmin ekonominin bütünü içindeki yerinin belirlenebilmesi için, onun yarattığı ekonomik etkilerin ulusal hesaplarla uyumlu bir şekilde ayrıntılı olarak hesaplanması gerekmektedir. Bu makale, ulusal hesaplarda ayrıntılı olarak gösterilemeyen turizm sektörü ile ilgili olarak detaylı ve analitik bilgi sağlanması için geliştirilmiş olan turizm uydu hesapları (TSA) hakkında teorik bilgi vermek amacını taşımaktadır. Bu amaçla önce turizm ve turizm uydu hesapları hakkında kısa bir bilgi verilmektedir. Daha sonra turizm uydu hesaplarıyla ilgili tanım ve kavramların yanı sıra, bir etki analizi olarak yöntemin turizmin ekonomik etkisinin ölçülmesindeki önemi ve farklılığı üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın sonunda, çeşitli uluslararası kuruluşların TSA ile ilgili yaklaşımlarına değinilmekte ve turizm uydu hesapları tabloları verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizmin Ekonomik Etkileri, Turizm Uydu Hesapları.

TOURISM SATELLITE ACCOUNTS

Abstract:

National accounts give information about macroeconomic data. However, national accounts do not give detailed information about sub-sectors of economy. In this context, national accounts may be seen as a framework of all economic data which have been collected. As a result of this situation, detailed information about tourism sector is not involved in national accounts. For providing the importance of tourism in an economy, the detailed effects of

* Atatürk Üniversitesi, Erzurum MYO, İktisadi ve İdari Programlar Bölümü, Erzurum, gokalpns@atauni.edu.tr.

** Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, 25240 Erzurum, selim@atauni.edu.tr.

tourism on the economy should be accounted. This article gives some theoretical information about Tourism Satellite Accounts (TSAs) that developed for providing detailed and analytical information about tourism sector. For this purpose, this study includes the definitions and concepts about TSA, and its importance and difference for evaluate the effects of tourism on the economy. At the end of the study, various approaches of international institutions and associations about TSA have been discussed, and TSA tables have been denoted.

Keywords: Tourism, Economic Effects of Tourism, Tourism Satellite Accounts.

GİRİŞ

Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA; System of National Accounts), uluslararası genel kabul görmüş tanımlar, kavramlar, sınıflandırmalar ve muhasebe kurallarına dayalı, makroekonomik hesapların, bilanço ve mali tabloların anlamlı, tutarlı ve bütünleşmiş bir setinden oluşmaktadır (SNA 93: 18). Bu bağlamda SNA, ekonominin içinde yer alan ekonomik faaliyetlerin ayrıntılı kaydını tutarak, ekonomik analiz ve karar almada yol gösterici bir işlev yapmaktadır (Dinçer, 2001: 81).

Konuyla ilgili olarak son kırk yılda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İlk olarak Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi İstatistik Komisyonu tarafından 1953 yılında milli gelirle ilgili olarak 'A Standardized System of National Accounts' yayımlanmıştır. Sistem, 1968 yılında üye ülkelerin uluslararası standartların uygulanmasında gösterdikleri başarısızlıklar nedeniyle revize edilmiştir. Daha sonraları ekonomik kavram ve gelişmelere paralel olarak SNA'nın yeniden gözden geçirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. 1993 yılında BM, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar arası kuruluşlar tarafından 1968'den beri kullanılan ulusal hesaplar sistemi yerine, uydu hesaplama yönteminin temelini oluşturan, yeni bir ulusal hesaplar sistemi üzerinde yapılan çalışmalar sonuç vermiştir. Sonuç olarak "93 SNA" olarak adlandırılan 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi ortaya çıkmıştır (Semati, 1999: 5).

SNA tüm ekonomik verilerin derlenip sunulabildiği bir hesaplama çatısıdır. Bu çatı ekonomik verilerin analiz edilmesi, karar verme ve politika belirlemek amacıyla geniş bir çerçeve içerisinde derlenip sunulmasını sağlamaktadır. Sistemde yer alan hesaplarda ekonominin kurallarına ve çalışma sisteminin algılanışına göre çok fazla ayrıntılı bilgi yoğunlaştırılmış biçiminde kendilerini göstermektedir. Ayrıca, hesaplar bir ekonomi içerisinde yer alan karmaşık ekonomik faaliyetler ve değişik ekonomik unsurlar arasındaki ekonomik ilişkiler konusunda kapsayıcı ve ayrıntılı kayıtlarda sağlamaktadır.

Önceleri ekonomistler toplulaştırılmış bir takım ekonomik değişkenle yetinirken, günümüzde istatistiksel analizlerde daha ayrıntılı ekonomik verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bilgiler ancak ayrıntılı istatistiksel verilerle mümkündür. Nitekim

ulusal hesaplarda turizm, çevre, sosyal koruma ve araştırma/geliştirme gibi alanların yarattığı ekonomik etkiler net olarak ortaya koyulamamaktadır. Bu nedenle, bu alanların yarattığı ekonomik etkilerin ulusal hesaplardan ayrı, ancak uyumlu bir şekilde hesaplanması gerekmektedir.

"93 SNA" nın bir uzantısı olan uydu hesapları da bu amaca hizmet etmektedir. Uydu hesapları, ulusal hesapların analitik kapasitesinin genişletilmesi ihtiyacından doğmuştur. Uydu hesaplarının amacı, merkezi yapının hesaplarında gizlenen yönleri görülebilir yapmak ve daha derinliğine tanımlamaktır (Semati, 1999: 23).

Uydu hesapları Kültür, eğitim, sağlık, sosyal koruma, turizm, çevre koruma, araştırma-geliştirme, geliştirme yardımı ulaştırma, veri işleme, konut ve ulaştırma gibi bir çok alana uygulanabilir.

D) TURİZM UYDU HESAPLARI

A) Genelde Turizm Uydu Hesapları ve Önemi

Turizm, dünyada en hızlı gelişen sektörlerden birisidir. 1980 yılında dünya genelinde turist sayısı 285 milyon kişi ve turizmden elde edilen toplam gelir 92 milyar \$ iken, 2002 yılında bu rakamlar sırasıyla, 715 milyon kişi ve 474 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam dünya ticaret hacminin %6'lık önemli bir kısmını ifade etmektedir. Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO), 85 ülkedeki gelişme trendlerini göz önüne alarak hazırladığı 'Turizmde 2020 Vizyonu' adlı araştırmasında, önümüzdeki kırk yıl içerisinde en hızlı ve düzenli büyüyecek sektör olarak turizm sektörü gösterilmekte ve dünya turizm gelirlerinin 2010 yılı itibariyle 1 trilyon \$ ve 2020 yılında ise 2 trilyon \$ olacağı tahmin edilmektedir.

Günümüzde turizmin dünyada önemi giderek artan bir sektör olduğu tartışmasız bir gerçektir. Ancak bu sektörün tek tek ülkelerin milli hasılları ve dünya ekonomisine yaptığı katkı tam olarak bilinmemektedir. Bu nedenle gerek uluslararası gerekse her ülkede farklı yöntemlerle hesaplanan turizm gelirleri çeşitli tartışmalara neden olmaktadır. Gerçekte turizmin çarpan etkisinin diğer sektörlerden daha yüksek olduğu, dolayısıyla ülkelerin milli hasılları içindeki payının görünenden daha fazla olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu oranın ne kadar olduğu net olarak belli değildir (Semati, 1999: 106).

Turizm istatistikleri, uzun süre yolcuların sayıları, uyrukları, yaş ve cinsiyetleri, geceleme sayıları vb. sosyo-ekonomik özelliklerine ilişkin bilgilerin derlenmesiyle sınırlı kalmıştır. Günümüzde, turizm endüstrisi olarak bilinen faaliyetlerin belirlenmesi ve elde edilen verilerin ülke ekonomisinin genel sisteminde kullanılabilmesi için turizmin arz ve talebini içeren hesapların yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Günümüzde turizmden gelir elde eden ülkeler ve endüstriyi oluşturan kişi ve kuruluşlar turizmin gerçekte yarattığı ekonomik etkinin milli muhasebe sistemiyle ölçülememesi konusunda hemfikirdirler. Bu nedenle Dünya Turizm Örgütü (WTO),

Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi (WTTC) ile işbirliği yaparak, OECD ve Avrupa Birliği ülkelerinde turizmin ekonomiye gerçek katkısını görmek için çalışmalara başladı. Neticede Birleşmiş Milletler' in de kabul ettiği Turizm Uydu Hesapları (TSA) adı verilen yeni bir sistem geliştirildi. Bu sistemin ilk bakışta hayli karmaşık ve anlaşılması güç bir sistem olduğu yaratıcıları tarafından da kabul edilmektedir. Buna rağmen oluşturulan sistemin güvenilirliği ve endüstrilerin ekonomiye olan etkisine yaklaşımın çok mantıklı ve doğru bir yaklaşım olduğu konusunda uzmanlar tam bir görüş birliği içerisindeyler.

TSA, turizmin ulusal hesaplar sistemindeki yada ulusal ekonomideki gerçek yerinin belirlenmesi için, yani turizmin ekonomiye katkılarının daha doğru olarak ölçülmesi için, turizme ilişkin bilgilerin arz ve talep açısından ele alınması suretiyle bu bilgilerin uyumlulaştırılarak ulusal hesaplar sistemi içinde gösterilmesi işlemidir şeklinde tanımlanabilir (Unur, 1993: 116). Bu bağlamda TSA, dünyada turizm konusunda standartlar oluşturmayı, oluşturulan standartlarla ölçülen turizm değerleri arasında anlamlı ve geçerli karşılaştırmalar yapmayı amaçlamaktadır.

Kısacası TSA, turizmin etkilerini ölçmede ortak bir yöntemin kullanılması ve bu yöntemle temel oluşturabilecek tanım ve kavramların herkes tarafından kabul gören tanım ve kavramlar olması ve bu sayede bölgeler ve ülkeler arasında karşılaştırma yapılabilmesi temeline dayanmaktadır. Turizm uydu hesapları sisteminin hedefleri, turizm faaliyetlerinin yapısını tanımlamak, turizmin ekonomik büyüklüğünü ve katkısını ölçmek ve turizm faaliyetiyle ilgili potansiyel olarak tüm ölçülebilir verileri tanımlayan istatistikleri toplamak ve birbirleri arasında bağlantı kurmaktır (Smith ve Wilton, 1991: 250).

WTO' ne göre TSA yöntemi, turizmle ilgili olabilecek tüm mal ve hizmetlere olan talebi bütün unsurlarıyla ayrıntılı olarak analiz etmek ve bu mal ve hizmet taleplerinin karşılanması sırasında arzın nasıl işlediğini gözlemlemek düşüncesine dayanmaktadır.

TSA yeni bir yaklaşımdır. Bu nedenle de çok fazla sayıda çalışmaya rastlamak mümkün değildir. Ancak son yıllarda turizmin ekonomik analizini bu yöntemle yapmak için çalışmalar hız kazanmıştır.

Norveç'te turizmin ekonomik etkilerini ölçmek için Trude Nygaard Evensen tarafından, 1998 yılında TSA temelli bir çalışma yapılmıştır. 1993 yılı itibariyle Norveç ekonomisinin toplam çıktısının %5.6'sı turizm endüstrisi tarafından üretilmiştir. Turizm endüstrisinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı %6.8'dir. Toplam turizm arzının %13'ünü konaklama hizmetleri, %22'sini yiyecek-içecek hizmetleri, %14'ünü tur operatörleri ve seyahat acenteleri, %4'ünü parklar, müzeler, sportif aktiviteler, %18'ini havayolu taşımacılığı, %7'sini denizyolu taşımacılığı, %19'unu karayolu taşımacılığı ve %3'ünü ithalat oluşturmaktadır. Aynı yıl, turistlerin net tüketim harcamaları'nın %70'i, karakteristik turizm ürünlerine harcanmıştır (Evensen, 1998: 11).

ABD'de, 1992 verileri dikkate alınarak, Okuba ve Plating (1998) tarafından bir çalışma yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarında, seyahat ve turizm üretiminin toplam üretim içindeki payının %2.1-2.4 arasında olduğu (230.8-259.5 milyar \$) tahmin edilmiştir. Bu rakamın %31-35'i (41.6-42.7 milyar \$) otel ve diğer konaklama tesisleri tarafından yapılan üretimden oluşmaktadır. Bunu %22-25 (30,5 milyar \$) ile havayolu taşımacılığı ve % 15-17 (17.7-22.7 milyar \$) ile yiyecek-içecek faaliyetleri takip etmektedir. 1992 yılında ABD'deki toplam istihdamın %3.2-3.7'si turizm endüstrisinde istihdam edilmiştir (Okuba ve Plating, 1998: 5).

Avustralya'da 1997-98 verileri dikkate alınarak yapılan çalışmada, turizmin GSYİH içindeki payı %4.5 ve turizm sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı ise %5.4 (388 bin kişi) olarak tahmin edilmiştir. Yapılan diğer çalışmalarda bu değerler sırasıyla Şili için 1996 itibarıyla %3.8, %3.2 (166 bin kişi); Yeni Zelanda için 1995 itibarıyla %3.4 ve %4.1 (58 bin kişi) şeklindedir (WTO, 1999: 9-11).

WTTC, Türkiye için yaptırdığı ve 2001 yılında yayınladığı "Seyahat ve Turizmin İstihdam ve Ekonomi Üzerindeki Etkisi" isimli çalışmada, turizmin doğrudan ve dolaylı ekonomik etkileri ve 2010 yılına ait tahminler yer almaktadır. Çalışmada, 2001 yılında turizmin doğrudan, 618.100 kişiye (toplam istihdamın %2.9'u) iş imkanı ve 8 milyar USD (GSYİH'nın %5.2'si) gelir yaratacağı tahmin edilmiştir. Aynı yıl, doğrudan ve dolaylı etkilerin toplam etkisi ise, 1.5 milyon kişiye iş imkanı (toplam istihdamın %6.8'i) ve 18 milyar \$ (GSYİH'nın %11.8'i) gelir olarak tahmin edilmiştir (WTTC, 2001: 15). Ancak, bu çalışmanın 11 Eylül 2001 Terör Saldırılarından önce yapıldığı için güncelliğini yitirdiği söylenebilir. Bu nedenle, gelecek yıllara ait tahminler yeniden gözden geçirilmelidir.

TSA, talep ve arz yönlü olmak üzere iki yönlü bir analizdir.

B) Turizm Uydu Hesaplarında Yaklaşımlar

1) Talep Yaklaşımı

TSA'nın öncelikli hedefi; analizlerin uluslararası veya bölgeselarası kıyaslamalara konu olabilmesi için bir takım standartlar getirmek isteğidir. Bu standartlar, turizmle ilgili tanımlar, kavramlar ve istatistiki yöntemlerdir. Bu bağlamda standartlaştırmadaki amaç, tanım ve kavramların ve bunları temel alarak yapılacak etki analizlerinin sonuçlarının aynı şeyleri ifade edebilmesidir.

Talep yaklaşımında önemli olan ziyaretçinin kim olduğu ve yaptıkları harcamaların neler olduğunun tanımlanmasıdır. Bu nedenle, standartlaşmanın sağlanabilmesi için kimlerin ziyaretçi kapsamına alınması gerektiğinin net olarak belirtilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

WTO, konuyla ilgili olarak çıkardığı *Tourism Satellite Account: The Conceptual Framework* ve Eurostat tarafından yayımlanan *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework* isimli yayınlarda turizm, ziyaretçi ve

turizm harcaması tanımları ayrıntılı olarak yapılmıştır. *Turizm*, “Zevk, eğlence, iş ve ziyaret edilen yerden karşılığını alacağı bir faaliyet dışında diğer amaçlarla bir yıldan daha az bir süreyle olağan çevresinden başka bir yere seyahat eden ve konaklayan kişilerin yaptıkları tüm faaliyetlerdir” şeklinde tanımlanmaktadır (Eurostat, 2001: 13). Turizm üçe ayrılmaktadır; *yurtiçi turizm*, bir ülkede ikamet edenlerin, bu ülke sınırları içerisindeki seyahatlerini; *dış aktif turizm (inbound tourism)*, bir ülkede yerleşik olmayanların o ülkeye yaptıkları seyahatleri ve *dış pasif turizm de (outbound tourism)* ülke vatandaşlarının diğer ülkelere yaptıkları seyahatleri ifade etmektedir.

Turizm kişilerin faaliyetleri olarak tanımlandığı için bu kişilerin kim olduklarını açıklamak gerekmektedir. Nitekim Eurostat’a göre talep yaklaşımının temelini ziyaretçi harcamaları oluşturmaktadır (Eurostat, 2001: 23). WTO’nun tanımına göre *ziyaretçi*, “12 aydan daha kısa bir süre için olağan çevresinden başka bir yere seyahat eden ve ziyaret edilen yerden karşılığını alacağı bir faaliyette bulunmak dışında amacı olan kişidir” (WTO, 1999: 14). Ziyaretçi de kalma süresi ve ikametgah açısından gruplandırılmaktadır.

Kalma süresi açısından ziyaretçiler, *gececik ziyaretçi* (gidilen yerde kişisel veya toplu olarak en az bir gece geçiren) ve *günübirlikçi* (gittiği yerde bir gece bile kalmayan ziyaretçi) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

İkametgah açısından ziyaretçiler ise *uluslararası ziyaretçiler* (ikametgah ülkesi gidilen ülkeden farklı olan ziyaretçiler) ve *yerli ziyaretçiler* (ikametgah ülkesi gidilen ülke ile aynı olan ziyaretçiler) olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Gittikleri ülkede bir yıldan fazla kalan kişiler istatistik açıdan ülke değişmiş kabul edilirler. Yurt içi ziyaretlerde kişinin gittiği yerde altı aydan az kalması gerekir. Aksi durumda bu kişiler ziyaretçi sayılmazlar ve istatistiklerden çıkarılırlar.

TSA açısından kişinin turist yada günübirlikçi değil ziyaretçi olup olmaması önem kazanmaktadır. Çünkü, TSA olağan çevresi dışına seyahat eden kişilerin turist yada günübirlikçi olup olmamasına bakmaksızın gittikleri bölgede yaptıkları harcamaları ve bu harcamaların yarattığı ekonomik etkilerin ölçülmesini amaçlamaktadır. Ayrıca, yöntem ziyaretçileri amaçlarına göre de sınıflandırmamakta, bu sınıflama ülkelere bırakılmaktadır (Unur, 1993: 118).

Toplam Turizm Talebi

Toplam turizm talebi, üç değişkenin toplamı olarak tanımlanır. Bu değişkenler; iç turizm tüketimi toplamı, turizmde gayrisafi sabit sermaye oluşumu ve hükümet tarafından turizm için yapılan kamu harcamaları (Turizm Kamu Tüketimi) dir (WTO, 2000a: 74).

Ziyaretçi Tüketim Harcamaları

Turizm tüketimi, "ziyaretçinin seyahati boyunca yapmış olduğu toplam tüketim harcaması veya ziyaretçi adına yapılan harcamalardır" (DİE, 2002: X). Turizm tüketimi, ziyaretçi tüketimi veya turizm harcaması şeklinde de adlandırılmaktadır. TSA'da kullanılan temel tanımlar arasında ziyaretçi tüketimi; bir bölgede, kalış süresince yapılan harcamayı ya da ziyaretçi tarafından yapılan toplam tüketim harcamasını ifade etmektedir.

TSA'da kullanılan temel tanımlar arasında ziyaretçi tüketimi; bir bölgede, kalış süresince yapılan harcamayı ya da ziyaretçi tarafından yapılan toplam tüketim harcamasını ifade etmektedir. olarak tanımlanır. Diğer bir deyişle ziyaretçi tarafından yapılan seyahat ve turistik yerde kalış süresi boyunca yapılan bütün harcamalar turizm amaçlı olarak düşünölmektedir.

Ziyaretçinin kendi adına yaptığı harcamaların yanı sıra, doğrudan kendisinin yapmadığı, ancak kendi adına ve kendi yararına yapılan harcamalarda turizm harcaması sayılmaktadır (WTO, 1997: 99). Bunlar, hane halkı tarafından yapılan harcamaları, iş seyahatinde yapılan harcamaları, dışarıdan ziyaretçi kabul eden firmaların harcamalarını, devlet ve kar amacı olmayan kurumlardan elde edilen mal ve hizmetleri kapsamaktadır. Bununla birlikte turizm tüketimi bazı harcamaları kapsamamaktadır. Ticari amaçlı satın alımlar, ziyaretçinin sermaye yatırımları ve işlemleri (konut, arazi, emlak, sanat eserleri ve benzeri önemli eşya), tatil boyunca akraba ve arkadaşlara verilen paralar, finansal varlıklara yapılan harcamalar (araç, ikinci konut vb. için yapılan taksit ödemeleri) turizm tüketimi olarak kabul edilmemektedir (WTO, 1999a: 25).

Turizm tüketimi, seyahat öncesi harcamalar, seyahat sırasındaki harcamalar ve seyahat sonrasındaki harcamalar olmak üzere üç değişik şekilde gerçekleşmektedir.

Turistik harcamaların hepsi turistlerin gittiği yerde yapılmamaktadır. Harcamaların bir kısmı ikamet yerinde yapılabileceği gibi (paket tur, ulaştırma vb.), bazıları seyahat sonrasında gerçekleşebilir (fotoğraf banyosu vb). Ancak bu harcamaların tespiti oldukça zor ve maliyetlidir. Örneğin ülkesine dönmek üzere olan bir turistin tüketim harcamaları çıkış kapısında gerçekleştirilecek bir anket ile belirlenebilir. Ancak ülkesine döndükten sonra bu turizm faaliyeti ile ilgili harcamalarının ne kadar olduğunun tespit edilmesi neredeyse imkansızdır. Bu nedenle, her ne kadar TSA bu harcamaları da kapsasa da, araştırmacıların sınırlar belirlemesi yerinde olacaktır.

WTO (2000a: 24), seyahat boyunca gerçekleştirilen turizm harcamalarının 7 grupta toplanarak hesaplanmasını önermektedir. Bunlar paket turlar, konaklama, yiyecek-içecek, ulaştırma, rekreasyon, alışveriş, diğer olarak belirlenmiştir. Ziyaretçi tüketimi olarak da adlandırılan turizm tüketimi beş bileşenden oluşmaktadır. Bunlar;

yurtiçi turizm tüketimi, dış aktif turizm tüketimi, dış pasif turizm tüketimi, iç turizm tüketimi ve ulusal turizm tüketimidir.

Turizmde Sabit Sermaye Yatırım Harcamaları

Turizmin brüt sabit sermayenin oluşumu ile de ilişkisi söz konusudur. Kısacası turizm, ülkedeki brüt sabit sermaye ye katkıda bulunmaktadır. Ancak brüt sabit sermayenin oluşumuna turizmin katkısının belirlenmesi önemli bir sorundur. Çünkü, bir taraftan turizm amaçlı yapılmayan bir çok alt ve üst yapıdan ziyaretçiler yararlanırken, diğer taraftan turizm amaçlı yapılan alt ve üst yapıdan bölge halkı yararlanmaktadır. Hatta olimpiyat köyü gibi başlangıçta turizm amacıyla yapılan kimi yatırımlar daha sonra tamamıyla bölge halkının yararlandığı yatırımlar olmaktadır. Bu durumun tam tersi de olabilmektedir. Örneğin, askeri amaçla inşa edilen bir hava alanı turizm amaçlı sivil uçuşlara açılabilir (Unur, 1993: 135).

Turizmin ülke ekonomisine katkısının ne olduğunun anlaşılabilmesi için brüt sabit sermaye oluşumuna turizmin katkısının ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Ölçümü oldukça zor olan bu etkinin en azından yaklaşık olarak tahmini, turizmin etkisini ortaya koymada önemli rol oynamaktadır.

Bu ölçümün yapılabilmesi için öncelikle, ülke genelindeki oteller, seyahat acenteleri, lokantalar vb. turizm endüstrilerinin envanterinin çıkartılması gerekmektedir. Daha sonra, bu brüt sermayedeki yıllık artışlar belirlenmelidir. Belirlenen bu miktara turizm amaçlı sabit varlıkların yıllık üretimleri de belirlenerek eklenmelidir. Bu rakama söz konusu yılda turizm nedeniyle yapılan alt yapı yatırımları ve turizm nedeniyle oluşan değer artışları eklenerek turizmin ülkedeki brüt sermaye oluşumuna katkısı yaklaşık olarak elde edilebilir.

TSA, bir ülkedeki brüt sabit sermaye birikimine turizmin katkısının tam olarak belirlenebilmesi konusunda net bir yöntem önermemektedir.

Kamunun Turizm Amaçlı Yatırım Harcamaları

Bir ülkede turizmin gelişebilmesi için savunma, iç güvenlik vb. piyasa dışı kamu hizmetlerinin eksiksiz sağlanması ön koşuldur. Bununla birlikte, turizmin gelişebilmesi için, yasal mevzuat, ülke tanıtımı vb. turizme özgü kamu hizmetlerine de ihtiyaç duyulmaktadır. Sunulan kamu hizmetlerinin mahiyeti ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Bazı ülkelerde turizmin geliştirilmesinde devlet önemli görevler üstlenirken bazılarında işin bir kısmı özel sektöre bırakılmıştır. Örneğin ülkenin tanıtımına yönelik faaliyetleri, ülkede turizmin sahip olduğu önem ve iktisadi sistem dikkate alınarak, bazen devlet bazen de özel sektör üstlenmektedir.

Turizm kamu tüketimi merkezi ve yerel yönetimlerce sağlanan hizmetlerin toplamından oluşur. Bunlar, turizm tanıtımı ve reklam, turizmle ilgili planlama ve koordinasyon, turizm istatistiklerinin tutulması, danışma büroları hizmeti, turizm

kuruluşları ile ilgili yasal düzenlemeler ve denetim hizmetleri, ziyaretçilerle ilgili denetim hizmetleri, ziyaretçilerin korunmasına yönelik özel sivil savunma hizmetleri ve diğer hizmetler olarak sıralanabilir.

1) Arz Yaklaşımı

TSA'nın diğer bir yaklaşımı olan arz yaklaşımı, ziyaretçilerle doğrudan bağlantıda olan üretken ekonomik birimler üzerine yoğunlaşmaktadır. Üretken bir faaliyetin önemi ise katma değeriyle ölçülür. Katma değer, üretim sonucunda meydana gelen ürün değerinden bu süreçte kullanılan ara tüketim değerinin düşülmesiyle elde edilmektedir.

Katma değer üretim sürecine ilişkin bir ölçümdür. Ancak, turizm büyüklüğünün arz yönünden analiz edilmesi ile ilgili olarak bazı turizm analistlerine göre, turizm faaliyetleri üretimi ile turizm tüketimi arasında, turizm tüketimi lehine büyük bir fark bulunmaktadır.

Arz yaklaşımı, ziyaretçilerin tükettikleri mal ve hizmetlerin ve bu mal ve hizmetlerin üretilmesini sağlayan turizm özellikli faaliyetlerin ekonomiye etkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle ziyaretçilerin tükettikleri mal ve hizmetlerin sınıflaması yapılmaktadır. Daha sonra ziyaretçilerle doğrudan bağlantıda olan üretken ekonomik birimler üzerinde yoğunlaşarak bu birimlerin ürettikleri mal ve hizmetlerin değerini ölçmeye ve bu değerleri tablolastırmaya çalışılmaktadır.

Turizm ile ilgili çalışmalarda, turizme özgü mal ve hizmetlerin belirlenmesi gerekmektedir. Daha sonra, alana özgü mal ve hizmetlerin hangilerinin alana ait tipik (karakteristik), hangilerinin alanla bağlantılı mal ve hizmetler olduğu belirlenmelidir.

Turizm konusunda yapılacak bir ürün sınıflandırmasında bir ürünün hangi sınıfta yer alacağına karar vermek için ürünle turizm arasındaki ilişkiye bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda eğer turizm olmaksızın ürünün yaşaması çok zorlaşıyorsa, yani piyasada o ürün miktar olarak çok azalıyor (otel, seyahat acentesi vb. gibi hizmetler) ürün turizme özgü ürün; ürün turizmin yokluğundan önemli oranda etkileniyorsa ya da turizm için önemliyse ve turizm olmadan da yaşamını sürdürüyorsa (taksi hizmetleri gibi) ürün turizm bağlantılı ürün; ürün ziyaretçiler tarafından tüketilmekle beraber turizmin ürün üzerine ve ürünün de turizm üzerine çok az etki ettiği (sağlık hizmetleri gibi) ürünler diğer ürünler olarak sınıflandırılmaktadır (WTO, 1999: 36).

Ürünlerin bu şekilde sınıflandırılması konusunda kesin sınırlar çizilmesinde çeşitli sorunlar yaşanabilmektedir. Nitekim, ürünler üzerindeki bu sınırlar ülkeden ülkeye ve hatta bölgeden bölgeye değişiklikler gösterebilmektedir. Örneğin, Palandöken Kayak Merkezi'ndeki teleferikler turizme özgü bir ürün olarak, İzmir-Balçova'daki teleferik ise diğer ürün olarak düşünülebilir.

Bu bağlamda TSA, turizme özgü tüm faaliyetler (tipik ve bağlantılı) üzerinde değil yalnızca tipik turizm faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

II) TSA TABLOLARI

TSA tabloları, turizmin arz, talep, mal ve hizmetler, faaliyetler, sektörler ve yatırım, ödemeler dengesi, istihdam gibi ekonomik değişkenlerdeki etkisinin gösterildiği standart tablolardır.

TSA, turizmle ilgili çeşitli tanımlamalar ve sınıflandırmalar yapmakta ve elde edilen veriler tablolar halinde düzenlemektedir. Buradaki amaç, turizmin gerek arz gerekse talep boyutlarının büyüklüğünün incelenmesini ve anlaşılmasını sağlamaktır. Bu amaçla, TSA 10 tablo hazırlanmasını önermektedir. Ancak, bu tablolardan hangilerinin kullanılacağı araştırmada nelerin ölçüleceğine ve ulusal veya bölgesel olma durumuna göre değişmektedir. Kısaca araştırmanın sınırları tabloların kullanımını da sınırlandırmaktadır.

TSA'da talep ve arz tabloları kullanılır. Turizmin ekonomik ölçümüne talep tablolarıyla başlanmalıdır. Bu tablolar şunlardır.

TSA Tabloları

Tablo 1. Ürün ve Ziyaretçi Gruplarına Göre Dış Aktif (Inbound) Turizm Tüketimi (Değer)

Ürünler	Günü- birlikçiler (1.1)	Turistler (1.2)	Toplam Ziyaretçiler (1.3)=(1.1)+(1.2)
A.Turizme Özgü Ürünler			
1. Konaklama hizmetleri			
2. Yiyecek-içecek hizmetleri			
3. Sağlık hizmetleri			
4. Yolcu taşıma hizmetleri			
5. Seyahat acentesi, tur operatörü hizmetleri			
6. Spor, Eğitim, Kültürel Hizmetler			
7. Şehir içi tur hizmetleri			
8. Diğer mal ve hizmetler			
B.Turistik olmayan (Diğer) ürünler			
1. Gayrimenkul (ev, arsa)			
Toplam			
Seyahat sayısı			
Geceleme sayısı			

Tablo 2. Ürün ve Ziyaretçi Gruplarına Göre Yurt İçi (Domestic) Turizm Tüketimi (Değer)

Ürünler	Günöbirlikçiler (1.1)	Turistler (1.2)	Toplam Ziyaretçiler (1.3)=(1.1)+(1.2)
A.Turizme Özgü Ürünler			
1. Konaklama hizmetleri			
2. Yiyecek-içecek hizmetleri			
3. Sağlık hizmetleri			
4. Yolcu taşıma hizmetleri			
5. Seyahat acentesi, tur operatörü hizmetleri			
6. Spor, Eğitim, Kültürel Hizmetler			
7. Şehir içi tur hizmetleri			
8. Diğer mal ve hizmetler			
B.Turistik olmayan (Diğer) ürünler			
1. Gayrimenkul (ev, arsa)			
Toplam			
Seyahat sayısı			
Geceleme sayısı			

Tablo 3. Ürün ve Ziyaretçi Gruplarına Göre Dış Pasif (Outbound) Turizm Tüketimi (Değer)

Ürünler	Günöbirlikçiler (1.1)	Turistler (1.2)	Toplam Ziyaretçiler (1.3)=(1.1)+(1.2)
A.Turizme Özgü Ürünler			
1. Konaklama hizmetleri			
2. Yiyecek-içecek hizmetleri			
3. Sağlık hizmetleri			
4. Yolcu taşıma hizmetleri			
5. Seyahat acentesi, tur operatörü hizmetleri			
6. Spor, Eğitim, Kültürel Hizmetler			
7. Şehir içi tur hizmetleri			
8. Diğer mal ve hizmetler			
B.Turistik olmayan (Diğer) ürünler			
1. Gayrimenkul (ev, arsa)			
Toplam			
Seyahat sayısı			
Geceleme sayısı			

- 1,2 ve 3 numaralı tablolar; turizm türlerine, mal sınıflamasına ve malların kaynağına göre turizm tüketimini göstermektedir. Bu tabloların satırlarında, turizm tüketiminde yer alan mal ve hizmetler, sütunlarında ise turizm tüketimine konu malların yurtiçi veya yurtdışında üretilmiş olma durumu yer almaktadır.

Tablo 4: Ürün ve Turizm Türlerine Göre İç Turizm Tüketimi (Net Değer)

Ürünler	Ziyaretçi Nihai Tüketim Harcaması (nakit)			Ziyaretçi Tüketiminin Diğer Bileşenleri (4.4)	İç Turizm Tüketimi (Türlerine göre nakit) (4.3)+(4.4)=4.5
	Dış Aktif Turizm Tüketimi (4.1)	Yurtiçi Turizm Tüketimi (4.2)	İç Turizm Tüketimi (Nakit) (4.1)+(4.2)= (4.3)		
A. Turizme Özgü Ürünler					
1. Konaklama hizmetleri					
2. Yiyecek-icecek hizmetleri					
3. Sağlık hizmetleri					
4. Yolcu taşıma hizmetleri					
5. Seyahat acen., tur operatörü hizmetleri					
6. Spor, Eğitim, Kültürel Hiz.					
7. Şehir içi tur hizmetleri					
8. Diğer mal ve hizmetler					
B. Turistik olmayan (Diğer) ürünler					
1. Gayrimenkul (ev, arsa)					
C. Kamu tüketimi					
Toplam					
Seyahat sayısı					
Geceleme sayısı					

- 4 numaralı tablo ürün ve turizm türlerine göre iç turizm tüketimini göstermektedir. Bir başka deyişle bu tabloda ödeme yapan kişiye göre turizm tüketimi (yerleşik işyerleri tarafından yapılan harcamalar, ziyaretçinin kendisi veya adına yapılan harcamalar, devlet ve hane halkına hizmet eden kar amacı olmayan kuruluşların harcamaları vb)yer almaktadır

Arz tablolarının odak noktası, turizmden kaynaklanan talebin arzla nasıl karşılaştırılacağıdır. İlk aşamada arz bir bütün olarak gösterilir. Daha sonra faaliyetlere ve turizm endüstrisinin üretim hesabına göre oluşturulur. Bu tablolar şunlardır:

Tablo 5. Kamunun Turizm Tüketimi (Değer)

Tüketim	Merkezi Yönetim (1)	Yerel Yönetim (2)	Toplam TKT (1+2)	Turizm endüstrisi tarafından yapılan ara tüketim
Turizm tanıtımı, reklam				
Turizmle ilgili planlama ve koordinasyon				
Turizm istatistiklerinin tutulması				
Danışma büroları hizmeti				
Turizm kuruluşları ile ilgili yasal düzenleme ve denetim hizmetleri				
Ziyaretçilerle ilgili denetim hizmetleri				
Ziyaretçilerin korunmasına yönelik özel sivil savunma hizmetleri				
Diğer hizmetler				
Toplam				

- 5 numaralı tablo, kamu kesiminin (merkezi ve yerel) turizm harcamalarını göstermektedir.

Tablo 6. Turizm Endüstrisinin Gayrisafı Sabit Sermaye Oluşumu, (Değer)

Ürün	Endüstri						Toplam
	Oteller vb.	Yiyecek İçecek yerleri	Ulaştırma Hiz.	Seyahat Acenteleri	Kültürel Hizm.	Diğer Hizm.	
A. Finansal Olmayan Varlıkların Üretimi							
A1. Somut sabit varlıklar							
1. Konaklama Tesisi							
2. Diğer bina ve yapılar							
2.1. Restaurant vb. inşaatı							
2.2. Ulaştırma alt-üst yapısı							
2.3. Kültürel vb. yapı inşaatı							
2.4. Spor ve eğlence bina inşaatı							
2.5. Diğer yapılar							
3. Yolcu ulaştırma donatımı							
4. Makine ve donanımlar							
A2. Maddi olmayan varlıklar							
B. Turizm amaçlı kullanılan toprak geliş.							
Toplam							

- 6 numaralı tablo, makine ve varlıklar, konaklama tesisleri vb. yurtiçi arzı göstermektedir.

Tablo 7. Turizm Endüstrisi ve Diğer Endüstrilerin Üretim Hesapları (Değer)

Ürün	Endüstri						Yurtiçi Üretim (üretici fiyatları)
	Oteller vb.	Yiyecek İçecek yerleri	Ulaştırma Hiz.	Seyahat Acenteleri	Kültürel Hizmetler	Diğer Hizmetler	
A. Turizme Özgü Ürünler							
1. Konaklama hizmetleri							
2. Yiyecek-içecek hizmetleri							
3. Sağlık hizmetleri							
4. Yolcu taşıma hizmetleri							
5. Seyahat acentesi, tur ope. hizm.							
6. Spor, Eğitim, Kültürel Hizmetler							
7. Şehir içi tur hizmetleri							
8. Diğer mal ve hizmetler							
B. Turistik olmayan (Diğer) ürünler							
J. Gayrimenkul (ev, arsa)							
Endüstri Çıktısı (temel fiyatlarla)							
Ara tüketim							
İşçilere ödemeler							
Dolaylı vergiler							
Toplam Ara Tüketim (alıcı fiyat.)							
Brüt Katma Değer (temel fiyat.)							

- 7 numaralı tablo, turizm endüstrisi ve diğer endüstrilerin üretim hesaplarını (sağlık, yolcu taşıma vb. hizmetler) ifade etmektedir.

Ek Tablo 8. Turistik Üretimin Kullanımı ve Arzı (Değer)

Ürün/ Üretim yerleri	Endüstri							Tüketim				
	Otel vb.	Yiyecek İçecek yerleri	Ulaştırma Hiz.	Seyahat Acent.	Kültürel Hizm.	Diğer Hizm.	Yurtiçi Üretim (üretici fiyatları ile)	Dış Aktif Turizm Tük. (4.1)	Yurtiçi Turizm Tük. (4.2)	İç Turizm Tük. (Nakit) (4.1)+ (4.2) = (4.3)	Ziyaretçi Tüketiminin Diğer Bileşenleri (4.4)	İç Turizm Tüketimi (Türlerine göre ve nakit) (4.3)+(4.4)=4.5
A. Turizme Özgü Ürünler												
1. Konaklama hizm.												
2. Yiyecek-içecek hizm.												
3. Sağlık hizmetleri												
4. Yolcu taşıma hizm.												
5. Seyahat acentesi ve tur operatörü hizm.												
6. Spor, Eğitim, Kültürel Hizmetler												
7. Şehir içi tur hizm.												
8. Diğer hizm.												
B. Turistik olmayan (Diğer) ürünler												
1. Gayrimenkul (ev, arsa)												
Endüstri Çıktısı (temel fiyatlarla)												
Ara tüketim İşçilere ödemeler Dolaylı vergiler												
Toplam Ara Tüketim (ahç. fly.)												
Brüt Katma Değer (temel fiyat.)												

- 8 numaralı tablo, sermaye oluşumu ve sermaye stokunu göstermektedir. Turizme özgü mali olmayan varlıklarda ekonominin sabit sermaye oluşumu ile turizm endüstrisinin mali olmayan varlıklarının elde edilmesi net olarak gösterilmektedir.

Tablo 9. Turizmde İstihdam (Adet)

Turizm Endüstrileri	İşletme Sayısı	İşçi Sayısı	Aile İşçisi Sayısı	Toplam İşgücü
a. Konaklama Tesisleri (Otel vb)				
b. Yeme-içme ve eğlence tesisleri				
c. Taşıma Hizmetleri				
d. Seyahat Acenteleri				
e. Kültürel ve Sportif Tesisler				
Toplam				

- 9 numaralı tablo, turizm sektöründeki iş yeri sayısı ile istihdamı göstermektedir.

Tablo 10a. Konaklama İşletmelerinin Kapasitesi (Adet)

	Konaklama Tesisleri		Özel Konaklama Yerleri	
	Oteller vb.	Diğer	İkincil Evler	Diğer
Tesis Sayısı				
Oda Kapasitesi				
Yatak Kapasitesi				
Kapasite Kullanımı (oda)				
Kapasite Kullanımı (yatak)				

Tablo 10b. Ziyaretçi Türleri ve Geceleme Sayıları (Adet)

	Dış Aktif turizm			Yurt İçi turizm			Genel Toplam
	Günübirlikçiler	Turist sayısı	Toplam	Günübirlikçiler	Turist sayısı	Toplam	
Turist sayısı							
Geceleme sayısı							

- 10 numaralı tablo, parasal olmayan göstergelerden oluşmaktadır. Bunlar geceleme, varış, tesis sayıları, yatak kapasitesi, doluluk oranları, tesis nitelikleri gibi fiziksel göstergelerdir.

Uydu hesapları oldukça yeni bir yaklaşım olduğu için, yukarıda adı geçen tabloların nasıl oluşturulması gerektiği konusunda aydınlatılması gereken bir çok soru vardır. Öncelikle adı geçen tabloların doldurulması oldukça zordur. Zira bu tabloları eksiksiz biçimde tamamlayabilmek için gerekli veri setini oluşturmak hem güç hem de masraflı bir iştir. Gerek makro düzeyde gerekse bölgesel bazda veri elde etmenin zor olması çalışmanın en önemli güçlüklerindedir. Özellikle arz tablolarının

oluşturulmasındaki zorluklar TSA çalışmalarının eksik sonuçlandırılmasına neden olmaktadır.

III) ULUSLARARASI KURULUŞLARIN TSA YAKLAŞIMLARI

OECD, WTO ve WTTC turizm uydusu hesabıyla yakından ilgilenen kuruluşların başında gelmektedirler. Bu üç kuruluşta benzer amaçlar gütmelerine rağmen TSA yaklaşımları arasında bir takım farklılıklar vardır.

OECD, TSA için çeşitli standartlar hazırlamıştır. Söz konusu standartlarda turizmdeki çeşitli faaliyetler içinde en fazla katma değer ve istihdam imkanı yaratan, gayri safi sabit sermaye yatırımı yüksek olan çeşitli faaliyet kolları ile turizm endüstrisinin yapısı tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bu standartlar, her biri turizmin farklı görünümünü sunan birbirleriyle bağlantılı 14 tablodan oluşmaktadır. Tüm tablolar ele alındığında turizm mallarına yönelik talep ile turizm endüstrileri tarafından üretilen turizm mallarının üretimi arasındaki bağlantı ele alınmaktadır (Dinçer, 2001: 87).

WTO, evrensel olarak uygulanabilecek ve 93 SNA kavramları ve tanımlarıyla tutarlı olan bir turizm uydusu hesabı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, turizmin ekonomik gelişim konusunda devlet ve endüstri tarafından ortak bir platformda tanımlanan merkezi kavramların, sınıflandırmaların ve tabloların oluşturulmasına çalışılmaktadır. Bu amaca yönelik 16 tablolar dizisi hazırlanmıştır (Dinçer, 2001: 86).

WTTC ise TSA'yı talep yönüyle ele almaktadır. Böylece arz ve talep yönlerini denkleştirmek amacıyla girdi-çıkıttı modellerini kullanarak, turizmin ekonomik etkisi ölçülmeye çalışılmaktadır. Söz konusu çalışmalar, kişisel tüketim (havayolu, otel, araba, yemek, tatil, perakende satış), sermaye yatırımı, devlet harcamaları, dış ticaret ve ticari harcamaları kapsamaktadır.

Adı geçen üç örgüt de TSA'nın kullanımını tavsiye etmekte ve geliştirilmesi için çalışmalar yapmaktadırlar. Ancak bu örgütler arasında metodolojide yaklaşım farklılıkları görülmektedir. Örneğin WTTC, TSA tanımlarını WTO ile aynı kullanmasına rağmen, arz açısından farklı perspektif sergilemektedir. Örgütün düşüncesine göre olayın arz yönünü tespit etmek zordur. Zira turistik amaçlı üretimi diğerlerinden ayırmak zordur. Bu ayrımı talep açısından yapmak daha kolaydır. Bundan dolayı TSA talep yönüne ağırlık verilerek incelenmelidir.

WTO, iş amaçlı seyahatleri de ziyaretçi tanımına almıştır. Ancak WTTC, iş amaçlı seyahatleri bir kenara koymakta ve turizmin gayri safi çıktısının bir parçası olarak ölçmektedir.

OECD, turizmin istihdam yaratmadaki önemine ağırlık vermekte ve TSA'nın bunu tam olarak açıklayabileceğini savunmaktadır. Buradan hareketle talep ve arz yönünü dengelemeyi amaçlamaktadır.

SONUÇLAR

Ulusal Hesaplar Sisteminin temel amacı, bir ekonominin bütünüyle kayıt altına alınmasıdır. 1993 ulusal hesaplar sisteminin bir uzantısı olan uydu hesapları, ulusal hesaplarda net olarak görünmeyen ya da gizli kalan alanlara ait hesapları daha net ve görülebilir kılmayı ve bu alanları derinliğine tanımlamayı amaçlamaktadır. Uydu hesapları kültür, eğitim, sağlık, sosyal koruma, turizm, çevre koruma, araştırma/geliştirme, geliştirme yardımı ulaştırma, veri işleme, konut ve ulaştırma gibi bir çok alana uygulanabilmektedir. Bu bağlamda turizm uydu hesapları da turizmin ekonomi üzerindeki çeşitli etkilerinin ayrıntılı olarak incelenmesini amaçlamaktadır. Bu amaçla çeşitli uluslararası kuruluşlar turizm uydu hesapları tabloları oluşturmaya çalışarak bir takım standartlar geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bununla birlikte turizm sektörünün genişliği ve veri elde etmede yaşanan güçlükler, turizmin ekonomik etkisinin ölçülmesinde çeşitli zorluklar yaratmaktadır. Türkiye’de TSA ile ilgili olarak yapılacak çalışmalarda da bu problemler dikkate alınarak, esnek bir çerçevede, çalışmanın sınırları iyi çizilmelidir. Türkiye veri elde etme yönünde eksiklikleri olan bir ülkedir. Bir çok gelişmiş ekonomide bölge istatistik ofisleri mevcut iken ülkemizde bu verileri derleme işi merkezdeki Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılmaktadır. Bu da yapılan bölgesel çalışmalarda araştırmacıların veri elde etmede kendi çabalarını zorunlu kılmaktadır. Bu durum çalışmalara zaman ve maliyet bakımından yük getirmektedir.

KAYNAKÇA

- BARBER, Conrad, KOTSOVOS, Dueck, KOTSOVOS, Demi (1998) *The Provincial and Territorial Tourism Satellite Accounts for Canada*, Ottawa, Canada.
- DİNÇER İSTANBULLU, Füsün (2001) “*Ekonominin yapısı ve Turizm Sektörü Açısından Uydu Hesap Sisteminin Bağlı Yeri ve Önemi*”, D.E.Ü. İ.İ.B.F Dergisi, Cilt:16, Sayı:1, İzmir.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (2002) *Araştırma Geliştirme İstatistikleri*, Ankara
- EUROSTAT (2001) *Eurostat, OECD, WTO and United Nations Statistics Division, Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework*, Luxemburg, Madrid, New York, Paris.
- EVENSEN, Trude Nygaard (1998) *Satellite Accounts for Tourism in Norway*, Statistisk Sentralbyrå, Statistics Norway, Norveç.
- OKUBO, Sumiyo, PLATING, Mark .A.(1998) “U.S. Travel and Tourism Satellite Accounts for 1992”, *Survey of Current Business*, ss.8-22
- SEMATİ, Arzu (1999) *Yeni Ulusal Hesaplar Sistemi İçindeki Uydu Analizlerinin İncelenmesi ve Bu analizler İçin Yapılması Gereken Araştırmalar*, DİE Uzmanlık Tezi, Ankara.

- SMITH, Stephen L. J., Wilton, David (1991) "TSA and The WTTC/WEFA Methodology: Different Satellites or Different Planets?", *Tourism Economics. The Business and Finance of Tourism and Recreation*, 3(3), pp 249-263
- UNUR, Kamil (1993) *Turizmin Ekonomik Etkilerinin Ölçülmesinde Kullanılan Yöntemler ve Türkiye'nin Aktif Dış Turizm Gelirlerini Ölçmek İçin Bir Model Önerisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- WORLD TOURISM ORGANISATION (1997), *Collection of Tourism Expenditure Statistics*, Technical Manuals, No:2, Madrid.
- WORLD TOURISM ORGANISATION (1999), *Tourism Satellite Account (TSA) The Conceptual Framework*, Madrid.
- WORLD TOURISM ORGANISATION (1999a), *Tourism Satellite Account (TSA): The Methodological Framework*, Madrid.
- WORLD TOURISM ORGANISATION (2000a), *General Guidelines for Developing Tourism Satellite Accounts TSA: Measuring Tourism Total Demand*, Madrid.
- WORLD TRAVEL TOURISM COUNCIL (2001), *Seyahat ve Turizmin İstihdam ve Ekonomi Üzerindeki Etkisi*, Türsab Yayını, İstanbul.